

Budapesti Corvinus Egyetem
Szociológia Doktori Iskola

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Gosztonyi Márton

A Pénz Zsonglórei

*Az alacsony jövedelmű családok
pénzügyi túlélési stratégiája és egy
részvételi akciókutatás története*

című doktori (PhD.) értekezéséhez

Témavezető: Ph.D. Durst Judit

Budapest

2017

Tartalomjegyzék

I.	A kutatás háttere és a téma indoklása	3
II.	Felhasznált módszerek.....	6
III.	Az értekezés eredményei	10
	<i>Társaság Kázmárk Jövőjéért Részvételi</i>	
	<i>Akciókutató Csoport</i>	<i>10</i>
	<i>A pénzügyi túlélési stratégia rendszere</i>	<i>12</i>
IV.	Főbb Hivatkozások	22
V.	A témakörrel kapcsolatos saját publikációk jegyzéke	26

I. A kutatás háttere és a téma indoklása

Az elmúlt évek során számtalan olyan projektet és kutatást valósítottam meg, vagy vettem részt bennük, amik hátrányos helyzetű, főként roma kis közösségekben valósultak meg. Ezek alapján alakult ki bennem az a nézet, hogy az alacsony jövedelmű kistelepülésen élő családok gazdálkodásáról rettentően keveset tudunk. Kevés olyan társadalomtudományi kutatás valósult meg, amely feltárta és mérhetővé tette volna ezt a gazdálkodást.

Az alacsony jövedelmű családok pénzgazdálkodása egy komplex rendszerbe ágyazódik, ám ennek a gazdálkodásnak a rendszerszintű elemzése ezidáig váratott magára. Nem csak a rendszer elemeiről tudunk keveset, hanem azoknak az interperszonális kapcsolatoknak a milyenségéről, illetve stratégiákról, melyek hálózatán keresztül konstruálódik a gazdálkodás.

Többek között azért is született kevés kutatás erről a témáról, mert rettentő nehéz a szegénységben élők gazdálkodásáról megbízható adatokat felvenni. A kívülről jött kutató ugyanis sok esetben nehezen tud bepillantást szerezni a gazdálkodás informális tereibe, vagy ha meg is ragad egy-egy elemet a teljes rendszert nehezen illeszti össze a megfelelő adatok hiányában. A dolgozatom ebből kifolyólag egy olyan

tudományos hiányt tölt be, melynek segítségével mérhetővé válik az a folyamatos gazdálkodás, „zsonglőrködés”, melyet a családok sűrű időközönként, akár nap mint nap kénytelenek folytatni, hogy az alacsony jövedelmükből meg tudjanak élni.

Azonban felmerül a kérdés, hogy mi lehetne az a megfelelő módszertan, mellyel ez az informális szegmenst is magába foglaló rendszer feltárható és elemezhető?

Téziseimet a részvételi akciókutatás (RAK) módszerével igazoltam. Úgy gondolom, hogy ennek a módszertannak a segítségével megbízhatóbb adatokat tudunk szerezni a gazdálkodásról. Ugyanakkor, ami talán még ennél is fontosabb, hogy a módszer lehetővé teszi az akció megvalósulását, azaz a helyzet konkrét megváltoztatását. Ma Magyarországon, amikor a szegénység egyre szélesebb társadalmi csoportokat érint, mind kiterjedtségében, mind mélységében, már nem csupán az a kérdés, hogy feltárjunk és elemezzünk azt, hanem az is, hogy aktívan hozzá is tudjunk járulni a pozitív helyi változás létrejöttéhez. A részvételi akciókutatás, a kritikai etnográfia alapvetéséből kiindulva, egy olyan módszertani eszközt tud a kutatók kezébe adni, mely egyfelől elősegíti ennek a helyi társadalmi változásnak a létrejöttét, másfelől a megismerés olyan rétegeit lehet megragadni vele, melyek aktívan használják és beépítik a kutatás folyamatába az eltérő tudás és tapasztalatformákat. Azaz szinergiát tud

létrehozni a kívülről jött kutató tudása, valamint a helyi kutatók tudása és tapasztalati között.

Mindezekből látható, hogy dolgozatom két irányból ragadja meg a szegénységben élő családok gazdálkodását. Egyfelől hírt ad, ma Magyarországon egy talán kevésbé ismert módszertani kutatási irányzat, a részvételi akciókutatás megvalósíthatóságáról, valamint eredményeiről és hatásairól, másfelől azonban a dolgozat kísérletet tesz arra is, hogy a kis településen élő, alacsony jövedelmű háztartások pénzgazdálkodását, megtakarítási és hitelezési formáit rendszerszemléletben legyen képes feltárni és elemezni a társadalomtudomány. Azaz kísérletet tesz arra, hogy megragadja és elemezze a lokális pénzügyi túlélési stratégia rendszerét.

II. Felhasznált módszerek

A dolgozat módszertani egységei a részvételi akciókutatás keretébe illeszkednek. A 39 RAK csoporttalálkozóink során dolgoztuk ki azokat a mérési instrumentumokat melyekre a pénzügyi túlélési stratégia elemzés támaszkodik. A részvételi akciókutatás keretei között három további módszertani irányt egyesítettünk.

Egyfelől a pénzügyi napló módszerével megvalósult egy kis elemszámú mintán, 2 hónapon keresztül a háztartások felmérése, melyhez minden családnál egy kérdőíves lekérdezés is társult. Másfelől megvalósult a település kérdőíves felmérése, mely adatfelvétel során kitértünk a háztartások hálózati kapcsolataira is. Harmadrészt a felvett adatok térinformatikai megjelenítésére és GIS adatokkal való összekapcsolására is lehetőség nyílt. A felvett adatok elemzéséhez ezen felül felhasználtam azokat a 1,5 év során gyűjtött helyi adatbázisokat, szövegeket, dokumentumokat és a csoporttalálkozókon elhangzott elemzéseket, beszélgetéseket, memókat, melyek a témában releváns információkkal bírtak.

A háztartások fogyasztási statisztika méréseire jellemző, hogy a társadalom felső, valamint alsó jövedelmi szegmenseiben élő családok kiadásait kevésbé tudják megragadni, valamint az átlagos válaszadói hajlandóság 77% körül mozog (Angus, 1997). Erre a kihívásra

válaszolva dolgozta ki a Pénzügyi Naplók módszerét Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven 2009-ben, a több kontinensen folyó és a szegénységben élő családok pénzügyi gazdaságát feltáró kutatásuk során (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009). A módszer két kutatási instrumentumot foglalt magába, egyfelől használtak egy a háztartás által vezetett önkitöltős pénzügyi füzetet (naplót), másfelől, ehhez az adatfelvételhez illesztettek egy 5 lekérdezést magába foglaló kérdőívet, amit kérdezőbiztosokkal kérdeztek le.

A faluban folyó kutatásunk során a pénzügyi naplók módszere megfelelő kiindulási pontot biztosított ahhoz, hogy monitorozni lehessen a családok kiadás és bevételszerkezetét is. Azonban Collins és Morduch klasszikus, módszertanától, több ponton is eltértünk. A RAK csoportmunka folyamán a pénzügyi naplók kategóriarendszerének kialakítása egy hosszú folyamat eredményeképpen jött létre. A folyamat végén azonban egy olyan kategóriarendszert építettünk fel, ami támaszkodott az eredeti naplók struktúrájára, ám beépültek azok a kiadási és bevételi szegmensek is, melyek a kutatócsoport egyéni tapasztalataira támaszkodtak, végül kiegészítettük a naplókat a kölcsönök, valamint a hitelek felvételével is. A RAK csoport pénzügyi naplójának végső kategóriarendszere egy olyan önkitöltésen alapuló füzet lett, amely az alábbi 3 nagykategóriát tartalmazta: I. Bevételek, II. Kölcsönadás, III. Kiadások.

A formális és informális hitelezési és megtakarítási intézmények méréséhez a RAK csoport a pénzügyi naplók felvételén túl, egy szintén több lépcsőből álló folyamat során kidolgozott egy olyan kérdőívet is, amelyet azután a teljes településen felvett. Adatfelvételünk végén összesen 178 kérdőívet kérdeztünk le, amelyek a legszigorúbb háztartás definíciónk szerint is minimum 142 háztartás adatait tartalmazzák. Ezen túlmenően 37 olyan háztartás adataival rendelkezünk, ahol mindkét családfenntartót (férfit és nőt) megkérdeztük, így - ezekben a háztartásokban - a nemek szerinti eltérő társadalmi intézmények és kapcsolatok használatait is rögzítettük. Az 1. térinformatikai térképen, kék színnel vannak jelölve, azok a háztartások, melyekkel felvettük a kérdőívünket.

1. Térkép A kérdőíves adatfelvételünkbe bekerült háztartások (N=142)

Hálózati adatainkat a kérdőíves kutatásunk kérdőívének egyik blokkjában vettük fel. A hálózati adatfelvételünk során a felvett 178 válaszadó összesen 681 csomópontot jelölt ki. Az adatrögzítés végére 16 darab hálózattal tudunk dolgozni.

Dolgozatom során a térinformatikára támaszkodó elemzések nem alkotnak külön fejezetet, hanem az elemzési részekbe beépülve egészítik ki az adott részeket. Az elemzés során mind 2 dimenziós, mind 3 dimenziós térinformatikai térképekkel is dolgoztam és elsősorban tematikus térképeket készítettem az adatokról. Ettől eltérő módszert csupán a hálózati adatok elemzésekor alkalmaztam, amikor a családok kapcsolati viszonyainak és hálózatának Kernel eloszlását vetítettem térképre. Mindez lehetővé tette, hogy a hálózati adatokat össze tudjam kapcsolni térbeliséget megjelenítő adatokkal, melyekkel szintén ki tudtam egészíteni az adatok elemzését.

III. Az értekezés eredményei

Társaság Kázsmárk Jövőjéért Részvételi Akciókutató Csoport

A dolgozat módszertani eredménye, hogy hatására megvalósult Magyarországon, az első olyan kistélepülésen, teljesen önerőből finanszírozott, helyi hátrányos helyzetű kutatókat bevonó részvételi akciókutatás, mely minden tekintetben kiállja a RAK megvalósulásának érvényességi kritériumait (Kathryn Herr és Gary Anderson, 2014).

Ha ugyanis a “hogyanra” szeretnénk választ adni, akkor esetünkben létrejött egy olyan helyi kutatócsoport (budapesti és kázsmárki kutatók részvételével), amely releváns, helyi problémára fókuszált. A kutatócsoport működése során pedig megvalósult a partnerségre építő tudás és tapasztalat megosztó folyamat. Mindennek következtében egy olyan kutatást dolgoztunk ki és valósítottunk meg, másfél év alatt, amely releváns és újszerű tudást tud biztosítani nem csak a faluban élők számára, hanem a szegénységben élők gazdálkodásával foglalkozók számára is, vagy akár azon szakemberek számára, akik jövedelemméressel, háztartásgazdálkodással, vagy az informális gazdasággal foglalkoznak.

A RAK folyamat akciójaként egy olyan helyi társadalmi változást sikerült elindítanunk,

amely természetesen nem oldja meg egy csapásra a kutatási problémát, hisz ahhoz jóval magasabb szinten történő komplex társadalmi összefogás és ehhez szükséges elsősorban állami elhatározás kéne, de közelebb viszi a falubeli szegény családokat ahhoz, hogy kicsit könnyebben birkózzanak meg a gazdasági problémáikkal.

RAK csoportunk ezen túlmenően hozzájárult ahhoz, a tudományos konferenciákon való előadásaiival, hogy ismertebbé váljon a RAK módszere, és a társadalomtudomány művelői olyan erősséget tudjanak meglátni a módszerben, melynek során nem csupán tudományosan releváns, s olykor megbízhatóbb adatok felvételére nyílik mód, mint egy klasszikus tudományos kutatás esetében, hanem ezen túlmutatóan egy olyan képessé tevési folyamat zajlik le, melynek hatására a különböző, ám önmaguk jogán egyenértékű tudásformák és tapasztalatok ötvöződhetnek, erősítve a társadalomról folyó megismerést.

A folyamat során a személyes érintettség, és a személyesen átélt tapasztalat bevonása a kutatás folyamatába, valamint az érintett kutatók bevonása a kutatási téma meghatározásába, kidolgozásába, az adatfelvételi technikák kidolgozásába, az adatfelvételbe, az adatok elemzésébe és előadásába, megtermékenyítő hatással volt a kutatási eredményeink milyenségére.

Úgy gondolom, hogy a társadalomtudomány XXI. századi

helykeresésében, a részvételi akciókutatás olyan új szerepeket tud nyújtani, melyek ugyan merőben átértelmezik a tudományos megismerés folyamatát és a kutatói pozíciót, ugyanakkor olyan helyi szintű változásokat és tudást tud létrehozni, melyek tekintetében a klasszikus kutatási megismerések egyre inkább adósak maradnak a helyi szegénységben élő közösségek felé.

A másik oldalról, vagyis a fejlesztés oldaláról megközelítve a kérdést, a részvételi akciókutatás tudományos megismerési és képessétevési folyamata egy olyan alapot tud biztosítani a későbbi lokális társadalomfejlesztési irányokhoz, melynek során a falu lakosaival szorosán együttműködve kidolgozhatóvá és megismerhetővé válik a helyi közösség, valamint azok a beavatkozási és fejlesztési irányok, melyek előre vihetik az adott településen élőket.

A pénzügyi túlélési stratégia rendszere

Úgy gondolom, hogy az alacsony jövedelmű családok túlélési stratégiáját vizsgáló és elemző kutatással sikerült többet megtudnunk a családok bevételi tipológiájáról, fogyasztási struktúráiról, a helyi pénzgazdálkodási módszerek, technikák intézményeiről és magáról a rendszer egészéről.

A kutatás eredményei igazolták az olyan hiedelmek lebontásának szükségességét, hogy az alacsony jövedelmű családok nem gazdálkodnak a pénzüikkel, és pénzügyileg nem terveznek. Kutatásunkban éppen azt a folyamatos gazdálkodást tekintettük át, amelyet a családok napról-napra, hétről-hétre folytatnak egy olyan gazdaságilag folyamatosan komorabbá váló helyzetben, amelyben ezek az intézményhasználatok és társadalmi kapcsolatok a mindennapi megélhetés aktív és szükséges részét kell, hogy képezzék.

A dolgozat jelentős eredménye a pénzügyi túlélési stratégia modelljének kidolgozása (1. ábra), majd ennek a modellnek a konkrét vizsgálata (2. ábra), valamint alkotó elemeinek értelmezése.

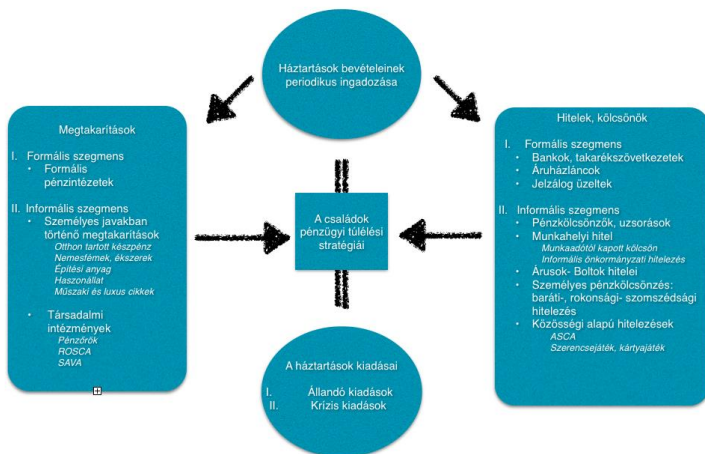
Az elméleti modell felállításánál felhasználtam a szakirodalomban korábban külön-külön vizsgált elemeket, de a szerkezet megalkotásával a szegénységben élők pénzgazdálkodásának elemeit összefüggő, egymással szoros kölcsönhatásban álló részek architektúrájaként alkottam meg, és rendszerszinten elemeztem. Ezzel a tudományos megismerés számára is megragadhatóvá tettem a tényleges pénzgazdálkodás egészének működését.

Fontos kutatási következtetés, hogy a pénzügyi túlélési rendszer elemei nem egy statikus rendszert képeznek, hanem egy dinamikus és a környezeti változásokhoz

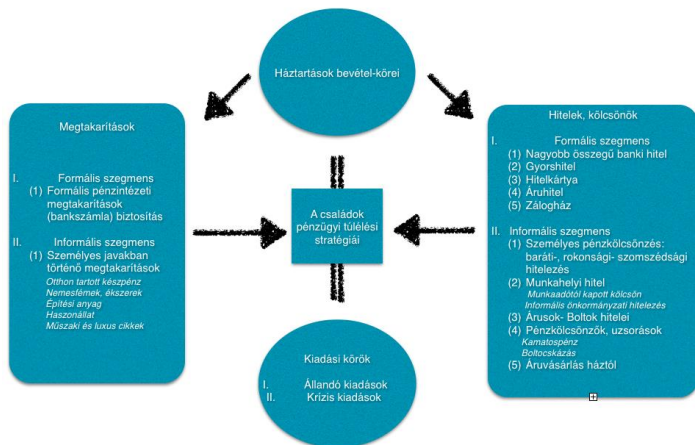
messzemenően adaptív struktúrát. A lokális szintű formális és informális megtakarítási és kölcsön tranzakciók fontosságát mutatja, hogy a vizsgált település háztartásainak csupán 3,4%-a nem működtet sem formális, sem informális pénzügyi intézményi kapcsolatokat a megélhetési stratégiájában.

Fontos kutatási eredmény, hogy pontosan definiáltuk és ebből kifolyólag mérhetővé váltak az informális és formális megtakarítási és hitelezési szegmensek intézményei, azok használatának volumene, a közöttük megragadható rendszerszintű összefüggések, nemkülönben a rendszer elemei közötti kölcsönös függőségek. Ez a megoldás kvantitatív módon is elemezhetővé tette a rendszert, és azt eredményezte, hogy a különböző szocioökonómiai változókkal a formális és informális megtakarítások, hitelek és kölcsönök tekintetében értelmezni lehessen az eltérő intézményhasználatokat.

1. ábra: Az alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi túlélési stratégiájának modellje

2. ábra: A pénzügyi túlélési stratégia faluban működő rendszere

A rendszer elemzése során elkészítettem és részletesen bemutattam, összesített adatokon, valamint egy-egy család konkrét példáján keresztül is, a családok bevételi és kiadási tipológiáit. Ennek során kitértem a fogyasztási szerkezet megváltozására abban az esetben ha a közmunkából származó bevételtől esik az adott háztartás.

Kutatásom azon eredményei melyek az intézményhasználatot mutatták be a korábbi hazai és nemzetközi tudományos vizsgálatok eredményeit megerősítik abban a vonatkozásban, hogy a magasabb jövedelmi szintektől haladva az alacsonyabbakig folyamatosan nő annak az esélye, hogy valaki az informális körbe tartozó pénzügyi intézményeket használja. A megtakarítások esetében pedig megállapítható, hogy a szakirodalmi források állításai a falu esetében is igaznak bizonyultak, azaz az alacsony jövedelmű családok is meg tudnak takarítani valamilyen formában.

A kutatás eredményei továbbá igazolták, hogy a lokális jövedelem-státusz csoportok mindegyik kategóriájában fontos szerepet játszik a hitelezés. Az intézmények működtetése elsősorban a családok kiadási deficitjeinek a "helyrebillentésében" játszanak szerepet, azaz a családok leginkább a kiadási lyukakat foltozzák be ezekkel az összegekkel.

Kutatásunk alátámasztotta a formális és informális hitelek és kölcsönök a családok gazdálkodásában betöltött nagyfokú jelenlétét is.

A faluban élő családok által leginkább használt formális hitelek fő jellemzői, hogy kis összegűek, gyors hitelbírálat mellett működnek, jellemzően magas kamatrátá és fix törlesztési összegek mellett folyósítják őket, és rengeteg olyan elemet is tartalmaznak, amelyek kedvezőek az alacsony jövedelmű családok filléres gazdálkodása szempontjából. A lokális informális hitelpiac a faluban rendkívül fragmentált, és a hitelügyletek a lokális kapcsolati hálózatba ágyazódnak. Az informális hitelpiac legmeghatározóbb és legfrekvenciáltabban igénybe vett szeletét az interperszonális hitelezés teszi ki.

Fontos kutatási eredmény, hogy a formális és informális intézmények együttjárásának vizsgálatával igazoltam, hogy az intézményhasználat szempontjából eltérő családi stratégiák működnek. A stratégiákat egy 4 csoportból álló struktúrába soroltam: 1) A formális pénzügyi szektor intézményeit, valamint a kis pénzügyi kockázatot magukba foglaló informális hitelintézményeket használó családok intézményhasználatát, 2) a formális hitelezésben még éppen megkapaszkodó, valamint a magas kapcsolati tőkét igénylő, ám alacsony kockázatú informális intézményhasználatot követők csoportja, ezen túlmenően megragadhatóvá vált egy 3) a formális rendszerből teljesen kizárt és az informális hitelezési szegmensekben is az inkább az erős és egyenlőtlen függőségi viszonyokra építő hitelezési instrumentumok felé elcsúszó intézményhasználat, végül megragadhatóvá vált

azok csoportja akik, 4) kiszorultak mind a formális, mind az informális intézmények használatából. Adataink lehetővé tették, hogy az intézmények használatához szükséges kapcsolati és gazdasági tőke szerint is elemezni tudjuk a rendszert.

Az elemzések alapján megállapítható az az intézményhasználati tendencia, hogy főként a magasabb jövedelmű, magas iskolázottságú, nem-roma családoknak van nagyobb esélyük arra, hogy hozzáférjenek a formális intézmények használatához, míg az alacsony jövedelmű, alacsony iskolai végzettségű és főként roma családokat leginkább a formális szegmensből teljesen kizáródott 2. csoportban találjuk. Ők csupán az erős függőségi viszonyokon alapuló hitelezési formákat tudják igénybe venni. A két kategória közötti intézményhasználatot (azaz a formális szegmensből kicsúszók, ám az informális szegmensben a magas társadalmi tőkebefektetést igénylő hitelformákat) igénybevevők csoportja pedig jövedelmi szinten a két csoport közé pozicionálható, magyarán a lokális középosztályba tartozó családokat találjuk itt meg legnagyobb számban.

A pénzügyi naplók módszerével továbbá kidolgoztunk egy olyan, a helyi viszonyokat és pénzgazdálkodást szintén kvantifikálni tudó mérőeszközt, amely azon társadalmi csoportok között is megbízható adatokat tud generálni, a részvételi akciókutatás módszerére építve, ahová

a nagyobb makro kutatások nehezebben pillantanak be.

A hálózatkutatás eredményei megvilágították, hogy milyen szerepe van az intézményhasználatban a gyenge, valamint az erős kötéseknek, továbbá nem csak a faluban megtalálható törésvonalakat lehetett vizualizálni, de ezek elemezhetővé is váltak, a társadalmi és gazdasági tökeformák vagy a lokális társadalmi csoportok, mentén. Az elemzés során láthatóvá vált, hogy maga a hitelhálózat szoros interakcióban van a teljes lokális segítő hálózattal, így azok a társadalmi kapcsolatok, melyek egy adott segítő hálózatban mérhetőek, erősen meghatározzák a hitelezési hálózat működését. A hálózatok centrális pozícióinak elemzéséből kiderült, hogy fontos szerepet játszik a hálózati pozíció elérésében a válaszadó lokális jövedelem-státusz pozíciója, életkora, az hogy a településen született-e vagy sem, a válaszadó etnikai háttere, valamint az, hogy más hálózatban mennyire tölt be központi pozíciót. Mindezek mellett a térinformatika segítségével egyfelől térben vizualizálni lehetett a változókat, ezen túlmutatóan azonban lehetőség nyílt a kapcsolathálózatok térbeli eloszlásainak elemzésére is.

A dolgozatom során többször utaltam arra, hogy a rendszerből hiányoznak az önszolgáltató pénzügyi csoportok azon intézményei, melyek a közösség alapú megtakarítási és hitelezési formák

segítségével kiszélesíthetik a gazdasági rendszert azzal, hogy egy új szegmenst nyitnak ki benne. Mindez létre tudna jönni, hisz az önsegítő pénzügyi csoportok olyan sokrétű társadalmi intézmények, amelyek csoportos és egyéni motivációk mobilizálásával összefonják a gazdasági és szociális szegmenseket. A csoportok fejlődő országokban való működéséből látható, hogy esetükben a hitel, illetve a megtakarítás nem pusztán gazdasági szempontból értelmezhető, hanem magában foglalja az oktatás, a közösségi döntéshozás, a szociális és kapcsolati tőke, a státusz és a presztízs, továbbá a közösségi cselekvés fogalmait is. Ebből kifolyólag az önsegítő pénzügyi csoportok egy olyan közösségi alapú hitelezést és megtakarítást tesznek lehetővé a szegénységben élők számára, mely a fejlődő országokban szerves részét képezik a háztartások pénzügyi gazdálkodásának, Magyarországon pedig egy új, fenntartható és alacsony költségek mellett működtethető gyakorlat lehetne, amely komplexen és rugalmasan segíti a szegénységben élők gazdasági aktivitását és bővíti megélhetési lehetőségeiket.

Ennek a mikrofinanszírozási irányznak a kidolgozása és megvalósítása egyenlőre - néhány magyarországi példától eltekintve - még várat magára. Azonban a folyamatba érdemes lenne bevonni mind a különböző szakmák képviselőit, mind azokat akiknek személyes tapasztalatuk és tudásuk van a témáról, tehát a szegénységben élőket. Erre az együttműködésre alapozva egy

olyan tudás és gyakorlat jöhet létre, amely helyi szinten pozitív változásokat tud kialakítani a közösségek életében.

IV. Főbb Hivatkozások

- Abhijitv Banerjee - Esther Duflo (2011): *Poor Economics – A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*, PublicAffairs, New York.
- Albert, F. - Dávid, B. 2006. A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben. In: *Társadalmi Riport 2006*, Budapest Társi.
- Amartya Sen (2003): *A fejlődés mint szabadság*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Arieli Daniella - Victor J. Friedman - Kamil Agbaria (2009): *The paradox of participation in action research*, *Action Research*, Volume 7(3): 263-290, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore and Washington DC.
- Babusik Ferenc (2007): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye roma népessége - szociális és gazdasági tényezők, egészségügyi állapot*. Delphoi Consulting, Budapest.
- Brazzabenti, Micol - Manuela Ivone Cunha - Martin Fotta (2016): *Introduction: Gypsy Economy*. In: *Gypsy Economy - Romani Livelihood and Notions of Worth in the 21st Century*, Berghahn Books, New York, 1-31.
- Bavier, Richard (2008): *Reconciliation of income and consumption data in poverty measurement*. *Journal of Policy Analysis and Management*, Volume 27, Issue 1: 40–62.
- Bethany Letiecq - Leah Schmalzbauer (2012): *Community-based participatory research with Mexican migrants in a new rural destination: A good fit?*, *Action Research* 10(3) 244-259.
- Bodorkós Barbara (2010): *Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei*. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő, http://szie.hu/file/tt/archivum/Bodorkos_B_ertekezes.pdf. (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Bouman, Frits J.A. (1988): *Pawnbroking as an Instrument of Rural Banking in the Third World*. *Economic Development and Cultural Change*, vol. 37, issue 1: 69-89.
- Bouman, Frits J.A. (1989): *Small, short and unsecured: informal rural finance in India*. Delhi, Oxford University Press.

- Bouman, Frits J.A. (1990): Informal Rural Finance - An Aladdin's Lamp of Information. *Sociologia Ruralis*, Volume 30, Issue 2: 155-173.
- Carspecken, P. F. (1996). *Critical ethnography in educational research: A theoretical and practical guide*. New York: Routledge.
- Cheal, David J. (1988): *The gift economy*. London, Routledge.
- Collins, Daryl - Morduch Jonathan - Rutherford Stuart - Ruthven Orlanda (2009): *Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on \$2 a Day*, Princeton, Princeton University Press.
- Cseh-Szombathy László (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat, Budapest.
- Deborah James (2014): "Deeper into a Hole?" - Borrowing and Lending in South Africa *Current Anthropology*, Volume 55, Number S9 | August 1, 2014
<http://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/676123>
- Denzin, N. K. (2001). *Interpretive interactionism*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Durst Judit (2002): „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul” – Megélhetési stratégiák egy kistalusi cigány közösségben. *Esély* 2002/4.
- Durst Judit (2011): „Ha nincs pénz, úgyis belemegy az ember valamibe”, A „korrekt” meg a „dögös” kamatos pénz intézménye Borsodban. *Beszélő* évf. 16/12 (ONLINE)
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eha-nincs-penz-ugyis-belemegy-az-ember-valamibe%E2%80%9D> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Durst Judit (2015): *Juggling with Debts, Moneylenders and Local Petty Monarchs: Banking the Unbanked in 'Shanty-villages' in Hungary*, *Review of Sociology* 25(4): 30-57.
- Guérin, Isabelle - D'Espallier, Bert - Venkatasubramanian, Govindan (2013): *Debt in Rural South India: Fragmentation, Social Regulation and Discrimination*. *The Journal of Development Studies*, Vol. 49, No. 9: 1155-1171.
- Hotze, Lont Bernhard (2005): *Juggling Money: Financial Self-Help Organizations and Social Security in Yogyakarta*, Leiden, KITLV Press, Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde.
- Hrustic, Tomas (2016): *Usury among the Slovak Roma: Notes on Relations between Lenders and Borrowers in Segregated Taboris*.

- In: Gypsy Economy - Romani Livelihood and Notions of Worth in the 21st Century, Berghahn Books, New York, 31-49.
- Málovics Gy. - Mihók B. - Pataki Gy. - Szentistványi I. - Roboz Á. - Balázs B. - Nyakas Sz. (2014): Részvételi akciókutatással a társadalmi kirekesztés ellen: egy szegedi példa tanulságai. Tér és Társadalom, 28, 3, pp. 66-83.
- Johnson, Susan - Arnold, Steven (2012): Inclusive Financial Markets: Is Transformation Under Way in Kenya? Development Policy Review, 2012, 30 (6): 719-748.
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (2007): Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok. Budapest, Kossuth Kiadó
- Kemény István - Janky Béla - Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971-2003*. MTA Etnikai-nemzeti kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó, Budapest. 2004.
- Kertesi Gábor (2005): A társadalom Peremén – Romák a munkaerőpiacon és az iskolában. Osiris kiadó, Budapest. 2005.
- Kotics József (2012): „A mai napnak való vagyok ...” Tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiái, Pro Cserehát Egyesület, kézirat
- Lajos Veronika (2016): *Részvétel és együttműködés: Fogalmak, dilemmák és értelmezések*.
Replika 100 12/15, 23–40.
- Ladányi János (2009): A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig. MTA Történettudományi Intézet - MTA társadalomkutató központ, Budapest. 2009.
- Messing Vera - Molnár Emília (2011a): „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái”, *Esély*, 1. sz. 53-80.
- Musgrove, Philip - Galindo, Osmil (1988): Do the Poor Pay More? Retail Food Prices in Northeast Brazil. Economic Development and Cultural Change.- University of Chicago Press. - Vol. 37.1988, 1, p. 91-109.
- Narayan, D. (1999): Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty. Policy Research Working Paper 2167. World Bank.
- Noblit, G. W., Flores, S. Y., & Murillo, E. G. (2004). *Postcritical ethnography: An introduction*. Cress, NJ: Hampton Press
- Obláth M. - Horváth K. (2015): A részvételi ifjúságkutatás módszerei - kutatás-módszertani összefoglaló, Kézirat, készült a TÁMOP-

- 5.2.8-12/1-2013-0001 számú kiemelt projekt „Kisközösségi ifjúság nevelés támogatása” c. projekt keretében.
- Pataki György - Vári Anna (szerk.) (2011): „Részvétel – akció – kutatás: Magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció- és kooperatív kutatásokból” c. kötetéről, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest.
- Platteau, Jean-Philippe - Abraham, Anita (1984): Credit as an insurance mechanism in the backward rural areas of less developed countries. *Savings and development*, Vol. 8 No. 2: 115-133.
- Portes, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology *Annual Review of Sociology* (24) 1-24.
- Rifkin S. B. (1990): *Community Participation in MCH/FP Programmes: An Analysis Based on Case Study Material*. WHO. Geneva. 1990.
- Rutherford, Stuart (1999): *The Poor and Their Money An essay about financial services for poor people*. Institute for Development Policy and Management. University of Manchester.
- Ruthven, Orlanda (2002): Money Mosaics: Financial Choice and Strategy in a West Delhi Squatter Settlement. *Journal of International Development J. Int. Dev.* 14, 249-271.
- Smets, Peer (1996): *Informal housing finance in Hyderabad, India*. Amsterdam : Department of Cultural Anthropology/Sociology of Development, Vrije Universiteit
- Smets, Peer (ed.) (1999a): *Money and Culture: Examples from Indonesia, South Africa and India*. Amsterdam, Department of Cultural Anthropology/Sociology of Development, Vrije Universiteit
- Smets, Peer (1999b): *Trust & Co-operation: Symbolic Exchange and Moral Economies in an Age of Cultural Differentiation*, Amsterdam, Het Spinhuis.
- Stewart, M. S. (1994): *Daltestvérek: Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Szuhay Péter (1999b): Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. In Kemény István (összeáll.) *A cigányok Magyarországon*. Budapest, MTA 139-160.
- Udvarhelyi Éva Tessa (2014): *Az igazság az utcán hever*, Napvilág Kiadó, Budapest.
- Virág Tünde (2012): *Kirekesztve - Falusi gettók az ország peremén*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 17.

- Weiskopf R. and Laske S. (1996): Emancipatory action research: a critical alternative to personnel development or a new way of patronising people? In: O. Zuber-Skerritt: *New Directions in Action Research*, Routledge, 101-114
- Witoelar, Firman (2013): Risk Sharing within the Extended Family: Evidence from the Indonesia Family Life Survey. *Economic Development and Cultural Change*. Vol. 62/1: 65-94.

V. A témakörrel kapcsolatos saját publikációk jegyzéke

- Gosztonyi Márton (2014): A közösségi alapú megtakarítási és hitelezési csoportok működése, *Esély* 2014/5: 19-47.
- Márton Gosztonyi (2017): Jugglers of Money - Story of a participatory action research in a disadvantaged community, *Indian Journal of Social Work*, 78(1) 75-92
- Gosztonyi Márton: A pénz zsonglórei – Egy részvételi akciókutatás története egy hátrányos helyzetű faluban, *Kovács Folyóirat* (megjelenés alatt)
- Gosztonyi Márton: A pénz zsonglórei - A szegénységben élők pénzgazdálkodásának rendszere, *Szociológiai Szemle* (megjelenés alatt)